

Rendszerváltozás és névváltoztatás

1991 szeptemberében megjelent az újságokban egy fénykép, amelyen a "Leningrad" feliratú névtáblát "Sankt-Peterburg" feliratúval cserélik ki. Ilyen névtáblacserének mostanság gyakran lehetünk tanúi, s az idősebb korosztályok nem először élnek át olyan politikai rendszerváltozást, amely tömeges névváltoztatással jár együtt. Ezek a változtatások olyan neveket érintenek, amelyek az elsődleges azonosító és megkülönböztető funkción kívül emlékeztető és tiszteletadó funkció betöltésére is alkalmasak: olyan személyek vagy események emlékét őrzik, olyan fogalmakra utalnak, amelyeket az egyik politikai rendszer nagyra becsül, a másik pedig el akar törölni az előző rendszerrel együtt. Helynevekről - főként utcanevekről - , intézménynevekről, a ritkább névfajták közül pedig hajónevekről van szó. Hajdú Mihály "Magyar hajónevek" c. munkájában olvashatjuk: "az egyik, közelmúltban kiselejtezett oldalkerekes gőzhajó, amely 1891-ben Újpesten épült, ... a Lukács Béla nevet kapta a korabeli kereskedelmi államtitkárról, későbbi miniszterről. 1919-ben az új neve Csóka lett, de 1920-ban visszakapta a Lukács Béla nevet. 1944-ben elsüllyedt, s a kiemelés, majd újjáépítés után 1946-ban Rákosi Mátyás ... lett a névadója. Amikor a Tiszáról a Dunára akarták áthozni, Jugoszlávia nem engedte ezzel a névvel saját felségterületén áthaladni, s különben is időszerűtlenné vált a név, 1956-ban át keresztelték, s az 1965-ös selejtezésig a neve Csongrád lett" (Magyar Névtani Dolgozatok 57. sz. 1986.5).

A jelenség nem új. Párizs parádés terét, a place Louis XV-t a forradalom alatt place de la Révolutionnak nevezték, a direktórium idején kapta a véres események feledtetésére szánt place de la Concorde nevet. Petőfi említi a Nemzeti dalhoz fűzött jegyzetében, hogy elszavalta többek között "a seminarium terén (most már 15^{dik} marcius tere)"; ez a mai Egyetem tér. A XX. században a politikai indítékú névváltoztatások olyan tömegessé váltak, hogy módszeres feldolgozásuk - akár csak egy részterületen is - egész monográfiát igényel; egy rövid

előadás keretében csak néhány jellemző tendencia bemutatására és - a bőség zavarából válogatott - példákkal való illusztrálására van lehetőség.

A század első nagy politikai rendszerváltása a kommunizmus győzelme Oroszországban. A Szovjetunió a régi helyében keletkező új világot azzal is hangsúlyozta, hogy egy csomó települést, köztük nagy múltú városokat kommunista vezetőkről nevezett el: így Szentpétervárból, amelynek németes Sankt-Peterburg nevét már a háború elején Petrográdra oroszosították, Leningrád, Szimbirszkből Uljanovszk, Caricinból Sztalingrád, Tverből, Kalinyin, Jekatyerinburgból Szverdlovszk, Vlagyikavkazból Ordzonikidze stb., s hogy a kultúra is részesüljön a megtiszteltetésben, Gorkijról nevezték el Nyiznyij-Novgorod városát csakúgy, mint Moszkva főutcáját, a Tverszkaját. Nálunk az 1918. évi forradalom Budapest utcáinak újraelnevezését tűzte ki célul, s a feladattal megbízott Krúdy Gyula ilyen javaslatot tett a Közmunkatanácsnak: Károlyi Mihály tér, Október 29. tér, Népszava tér, Forradalom körút, Köztársaság-liget stb. A magyar hajózási vállalatok 1919-ben eltüntették a hajókról a trónfosztott Habsburg-házra emlékeztető neveket; a József főhercegből Dózsa György lett, a többi (I. Ferenc József, IV. Károly stb.) madárnevet kapott (Kócsag, Rigó stb., vö. Hajdú M. i. m. 13, 16). Ezek az új elnevezések persze csak rövid ideig éltek, mivel bekövetkezett az ellenforradalmi korszak.

A Horthy-korszak névváltoztatásaira a klerikalizmus, a nacionalizmus és a fasizálódás nyomta rá bélyegét. Az utóbbi példáival kezdem, mivel ezek, noha kis számúak, de a legemlékezetesebbek. A tengelyhatalmak iránti elkötelezettséget fejezte ki Budapest két reprezentatív terének, az Oktogonnak és a Köröndnek Mussoliniról, ill. Hitlerről való elnevezése. A pesti néphumor még hozzácsatolta a "Sztalin teret", hogy a földalatti vasút állomásai így következzenek egymás után: "Mussolini tér, Hitler tér, Sztalin tér, Állatkert." A valóságban azonban a Hősök tere neve nem változott.

A szentekről való és egyéb vallási, közelebbről katolikus vonatkozású helység- és utcanévadás mindig is gyakori volt, a 30-as években azonban feltűnően megsaporodott. Ekkor lett a ré-

gebbsi Pestszentlőrinc (1332/1336: Scenthleurinch) mintájára Pestszenterzsébet a korábbi Erzsébetfalva (1919-ben Leninváros, 1924-től 1932-ig Pesterzsébet), Pestszentimre az addigi Sorok-sárpéteri; Mátraszentimre, Mátraszentistván és Mátraszentlászló nevet kapott Útházhuta, Felsőhuta és Fiskalitáshuta; Újhuta és Óhuta pedig Bükkszentkereszt és Bükkszentlászló lett (vö. FNESz.). Budapest utcái közül megemlíthető a Szent István körút, előbb Lipót körút, a Szent Imre herceg útja, előbb Villányi út, Nagyboldogasszony útja, előbb Ménesi út, XI. Ince pápa tér, előbb Iskola tér. E névváltoztatásokra jórészt jubileumok adtak alkalmat: Szent Imre és Szent István halálának 900., Budavár viszszafeoglalásának 250. évfordulója. Ekkor nevezték el a Rác-fürdőt is Szent Imre-fürdőnek. - A nemzeti, magyarosító törekvés érvényesült a mozik idegen nevének megváltoztatásában: a Royal Apollóból Nemzeti Apolló lett, Cityből Szittyá, a Savoyból Csaba, a Tivoliből Tinódi, a Broadwayből Barlang, a Hollywoodból Bethlen stb.

A második világháború után nemcsak nálunk (Kelet-Közép-) Európában ment végbe rendszerváltozás. Ekkor kezdődött a gyarmati országok függetlenné válásának hosszan tartó folyamata, aminek során Ázsia és Afrika térképén új országnevek jelentek meg: India északnyugati és északkeleti részén Pakisztán (az utóbbi később Banglades lett), Indokína helyett Vietnam, Ceylon helyett Srí Lanka, Aranypart helyett Ghana, Francia-Szudán helyett Mali, Rhodesia helyett Zimbabwe stb. Megváltoztatták az egykori gyarmatokra emlékeztető neveket: Indonéziában Batáviát (Hollandia ókori neve) Djakartára, Kongo-ban (ma Zaire) a belga királyról elnevezett Léopoldville-t Kinshasára.

A "keleti-blokk" országai abban is utánózták a Szovjetuniót, hogy a kommunizmus vezéralakjairól neveztek el városokat és hegyeket, Sztálin nevét kapta Magyarországon a várossá fejlesztett Dunapentele (Sztálinváros), Romániában Brassó (Orasul Stalin), Bulgáriában Várna (Sztálin), Lengyelországban Katowice (Stalinogród), Csehszlovákiában a Gerlachfalvi-csúcs, amelyet a monarchia idején Ferenc József-csúcsnak is hívtak. Kelet-Németországban Karl-Marx-Stadt lett Chemnitzből, Jugoszláviában Titograd Podgoricából, Bulgáriában Dimitrovo Pernikből, Csehszlová-

kiában Gottwaldov Zlinből; a korábbi Dél-Vietnam fővárosát, Sai-gont Vietnam 1975. évi egyesítése után az észak-vietnami vezetőről Ho Si Minh-városnak nevezték el.

Hazánkban a politikai fordulat leginkább a tömeges utca- és intézménynév-változtatásokban tükröződött. Két, egymást kiegészítő tendencia érvényesült: a "reakciós" nevek eltörlése és "haladó" nevek adása. Reakciónak számítottak a fasizmusra, a Horthy-rendszerre, a monarchiára, az arisztokráciára, a kapitalizmusra, a katolikus egyházra emlékeztető nevek; a haladást képviselő névadók lehettek fogalmak, szimbólumok, valamint szabadsághősök, a munkásmozgalom harcosai, antifasiszták, humanisták, írók, művészek, tudósok - az internacionalizmus jegyében külföldiek is, természetesen elsősorban oroszok. A két tendencia többnyire egybeesett, "reakciós" nevet "haladó" névvel cseréltek föl; így lett pl. a Ferenc József térből Roosevelt tér, a Tisza Kálmán térből Köztársaság tér, a Horthy Miklós útből Bartók Béla út, a Wekerle Sándor utcából Alpári Gyula utca, az Esterházy utcából Puskin utca, a Werbőczy Gimnáziumból Petőfi, a Pázmány Péter Tudományegyetemből Eötvös Loránd, a Zsófia sétahajóból Szabadság stb. Az államosított gyárakról, üzletekről levették a volt tulajdonos, ill. a cégalapító nevét, a Hofherr-Schrantz-Clayton-Shuttleworth Magyar Gépgyári Művekből Vörös Csillag Traktorgyár lett, a Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rákosi Mátyás, a Ganz Hajógyár Gheorghiu-Dej, a Ganz Villamossági Gyár Klement Gottwald nevét kapta, a Gerbeaud cukrászdát átkeresztelték Vörösmatyra stb. Olykor azonban a "reakciós" név helyébe semleges név lépett: Szent Anna utca helyett Aranyhal utca, Miasszonyunk útja helyett Meredek utca, szerencsés esetben a korábbi név: a Gömbös Gyula út ismét Alkotás utca, a Szebeny Antal tér ismét Szarvas tér lett. Ennél tipikusabb azonban, hogy semleges nevet változtattak meg: a Hidegkúti utat Vörös Hadsereg útjára, az Aréna utat Dózsa György útra, a Pacsirtamező utcát Korvin Ottó útra, a Vígyszínházat Magyar Néphadsereg Színházára, az Atrium mozit Május 1-re, a Győri Vagon- és Gépgyárat Wilhelm Pieck nevére stb. "Haladó" neveket adtak az 1950-ben átszervezett sportegyesületeknek: a Kispesti AC Bp. Honvéd lett, az UTE Bp. (később Újpesti) Dózsa, az FTC előbb

ÉDOSZ (= Élelmiszer-ipari Dolgozók Szakszervezete), majd Kini-
zsi SE, az MTK nevét néhány hónap leforgása alatt többször is
kicserélték; Textiles, Vörös Lobogó, Bp. Bástya. Az ilyen név-
váltogatások már teljesen öncélúak, helyesebben: nem az azo-
nosítást, a megkülönböztetést és a tájékozódást, hanem a poli-
tikai propagandát szolgálják. Olyan patinás utcanév is áldoza-
tul esett ideiglenesen, mint a debreceni Péterfia utca, amelyet
az 50-es években Gorkij utcának neveztek.

Szerencsére - vagy talán az elnevező hatóságok megmaradt
belátásának köszönhetően - az átkeresztelések nem voltak min-
dig következetesek. A pesti Nagykörútnak a Habsburgokról el-
nevezett szakaszai közül megtartotta nevét a József és a Fe-
renc körút. Az Erzsébet körút és tér nevét megváltoztatták,
az Erzsébet királyné útját és az Erzsébet hidat nem. A szentek
nevét többnyire levették az utcátáblákról, de megmaradtak a
Szent Istvánról, Szent Gellértről elnevezett közterületek, a
Szentháromság utca és tér is. A Ganz-vállalatok közül megtart-
hatta az alapító nevét a vagongyár, és felvehették az átszer-
vezéssel létrehozott új gyárak is. Az 50-es években felmerült,
hogy az irredentizmus elleni harc jegyében meg kell változtat-
ni azokat az utcaneveteket, amelyek a trianoni határokon kívül
eső városokra és tájakra emlékeztetnek, de ez csak egyes szór-
ványos esetekben valósult meg (pl. Hargita utca > Hágó utca).
Másfelől a régi nevek egy része a hivatalos átkeresztelések
ellenére tovább élt a közhasználatban, olyanokéban is, akik
közvetlen tapasztalatból már nem ismerhették. Az Andrássy út
60-at akkor is így emlegették, amikor az utca hivatalosan - és
ebben a vonatkozásban odaillőbben - Sztálin nevét viselte.
Tovább élt a Svábhegy (hivatalosan Szabadsághegy), a Vígszín-
ház, az FTC (ill. Ferencváros, Fradí), a Hofherr (gyakran
Hoffer alakban), a Gerbeaud elnevezés, a debreceni Péterfia, a
szegedi Dóm tér (Beloianisz tér), a soproni Várkerület (Lenin
körút) neve. Ezek a folytonosságok előkészítették és megköny-
nyították a későbbi visszakereszteléseket.

A mai politikai rendszerváltozással kapcsolatos névváltoz-
tatási hullám előzménye az 1956-ot követő desztalinizálás.
Sztálingrád új neve Volgográd lett, Sztálinogorszké Novomosz-

kovszk, az ukrainai Sztálinóé Donyeck, a magyar Sztálinvárosé Dunaútváros, a budapesti Sztálin úté 56-ban Magyar Ifjúság, majd Népköztársaság útja, a Vorosilov úté Népstadion út, a Rákosi Mátyás Vas- és Féműveké Csepel, a Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyárá Rába stb. Visszakapta régi nevét Katowice, Várna, Brassó, a Gerlachfalvi-csúcs, a Szovjetunióban Novokuznyeck (Sztálinszk), a tádzsik főváros, Dusanbe (Sztálinabad), Perm (Molotov), nálunk többek között a korábban Molotovról elnevezett Vigadó tér, a Gheorghiu-Dejéről, ill. Klement Gottwaldról elnevezett Ganz-gyárak.

A mai névváltoztatások elsősorban restauráló jellegűek, a régi nevek visszaállítására irányulnak. Szentpétervár és Nyizsnyij-Novgorod mellett hadd említsek egy kisebb, de hozzánk közelebb álló várost: a szlovákiai Šafárikovót, amely újra Tornalja, szlovákul is Tornal'a. Budapesten 1989 mozgalmas őszén feltűnést keltett egy tüntető csoport, amely a Műn-nich Ferenc utca névtábláit kicserélte, ill. átfestette Nádor utcára. A hatóság nyomban visszacserélte, s ez így folyt néhányszor oda-vissza. Ezután a Fővárosi Tanács (akkor még az volt) részletes javaslatot dolgozott ki az elmúlt 40 év során megváltoztatott utcanevék visszaváltoztatására. A javaslatot nyilvánosságra hozták, vitára bocsátották, és noha nem aratott osztatlan tetszést - erre még visszatérek -, a név-visszaváltoztatások megkezdődtek és folyamatosan tartanak. A Nádor utcától a Stefánia útig, az Erzsébet tértől a Ferenciek teréig, a Pacsirtamező utcától a Haller utcáig, a Baár-Madas Gimnáziumtól az Atrium moziig, a Hofherr gyártól a Meinl üzletéig mind több helyen látjuk viszont a régi neveket. Némely esetben a régi név visszaállítása helyett új nevet adtak; helységnévi példát említek: Leninvárosból, az egykori Tiszaszederkényből Tiszaútváros lett (nyilván a Sztálinváros > Dunaútváros analógiájára).

Hogyan értékelhetjük a jelen és a közelmúlt névváltoztatásait a névkultúra szempontjából? Mindenekelőtt: az a társadalom (vagy nemzet), amely szükségesnek tartja, hogy politikai ideáljait helynevekben, intézménynevekben és tárgynevekben is kifejezésre juttassa, kényszerpályára kerül: a politikai ideálok megváltozását névváltoztatásokkal kell követnie. Márpedig

tudjuk, sokszor beszéltünk és írtunk róla, hogy minden névváltoztatás megnehezíti az azonosítást, zavart okoz a tájékozódásban, azonfelül költséges. Ez áll a név-visszaváltoztatásokra is. A régi név visszaállítása előnyös ugyan a történelmi folytonosság szempontjából, ám ha valaki nem emlékszik rá, hogy a Bokányi Dezső utca azelőtt Bajnok utca volt, az újra Bajnokká lett utcát nem egykönnyen találja meg. Fenyeget a túlzás veszélye is. Olyan régebbi utcaneveket is visszaállítanak, amelyeket az elmúlt korszakban politikailag semleges, sőt a mai értékrendben is becslést érdemlő nevekkel váltottak fel. A budai Hatvan Lajos utcának Kard utcára való visszakeresztelése ellen közös nyilatkozatban tiltakoztak Franciaországban élő magyar művészek és tudósok. Ennél is szerencsétlenebb ötlet a Karácsony Sándor utca visszaváltoztatása Karpfenstein utcává. Véleményem szerint elég volna, ha csak azokat a neveket cserélnék ki, amelyek az elmúlt évtizedekben kompromittálódtak.

A név-visszaváltoztatások mellett ma ritkább az új név adása, és nem is mindig eléggé indokolt. Alig érthető, miért nem kapta vissza a Hidegkúti út nevet a budai Vörös Hadsereg útja; ehelyett Hűvösvölgyi útnak nevezték el. A svábhegyi Vörös Csillag Szálló feltehetőleg azért nem lett újra Golf Szálló, mert a golfpálya már nincs meg; új neve Hotel Panoráma, de tulajdonképpen panorámája sincs. A Szikra moziból Metró lett, pedig megfelelt volna a régi Scale név is Skála alakban, hiszen történetesen szomszédos a Skála Metró Áruházzal. Talán az Egri Tanárképző Főiskola is beérhette volna ezzel az egyértelműen azonosító névvel, nem okvetlenül kellett volna Ho Si Minh helyébe felvennie Eszterházy Károly nevét. A gazdasági élet privatizációja során egyre több új cégnév tűnik fel, s ezek között a külföldi tőke megjelenése következtében egyre több idegen név, a McDonald'stól a Kleider Bauerig, ennek pedig aligha örülhetünk. Beleszólásunk persze nincs; csak abban reménykedhetünk, hogy a névváltoztatásokért felelős hatósági szervek nem mulasztják el a nyelvész és történész szakemberek megkérdezését és meghallgatását.

J. Soltész Katalin